

TÜTŐ LÁSZLÓ:

ERNEST MANDEL – A TROCKISTA

A IV. Internacionálé legismertebb teoretikusa Ernest Mandel. Tanulmányok, előadások, interjúk és tucatnyi könyvben fejt ki elméleti és politikai nézeteit modern kapitalizmusról és „létező szocializmusról”, a marxi-lenini típusú társadalomszemléletről, aktuális politikai kérdésekről. Elutasítja a marxizmusnak a sztálini korszakban végrehajtott és meghonosított vulgarizálását, illetve deformálását, és vele szemben szükségesnek tartja az eredeti marxi-engelsi-lenini filozófiához és módszerhez való visszatérést. Ezt a filozófiát és módszert igyekeznek alkalmazni, amikor a XX. század második felének társadalmi folyamatait értelmezi, és erről az elméleti bázisról von le aktuális politikai és általánosabb gyakorlati következtetéseket. Ebben az értelemben Mandel következetesen marxista, sőt Leszek Kolakowski megfogalmazása szerint ortodox marxista.

Mandel szervezetileg szorosan kapcsolódik a IV. Internacionáléhoz – annak egyik vezetője. Annak idején a IV. Internacionálét Trockij alapította; e szervezet deklarálta a Trockij elméleti munkásságához, és nyíltan trockistának tekinti magát. Ebben a politikai értelemben Mandel is trockista.

Másrészt viszont a sztálini korszakban meghonosodott a trockizmusnak egy ettől eltérő jelentése. Eszerint a trockizmus antimarxista, antileninista, anarchista irányzat, amely a nemzetközi forradalmi erők megsemmisítésére törekszik. Ebben az ideológiai-aktuálpolitikai értelemben Mandel nyilvánvalóan nem tekinthető trockistának.

A belgiumi születésű Mandel már 18 éves korában a Belga Trockista Párt Központi Bizottságának tagja. A második világháború idején részt vesz az ellenállási mozgalomban – 1944-ben Németországba deportálják. 1946 óta folyamatosan a IV. Internacionálé vezetőségének tagja. Jelenleg a brüsszeli egyetemen tanít. Annak ellenére, hogy nemzetközileg elismert tudós, és könyvei sorozatban jelennek meg a nagy európai nyelvekre lefordítva, több országban (például Franciaország, NSZK, Egyesült Államok)

nemkívánatos személynek tekintik.

Mandel elméleti és politikai érdeklődésének középpontjában a tőkés rendszer meghaladásának és a szocialista társadalomalakulat megteremtésének kérdése áll. Marxhoz, Engelshez, Leninhez kapcsolódó felfogása szerint a szocializmus olyan társadalomalakulat, amely általános önkormányzati alapon szerveződik; amelyben már nincsenek osztályok, ezért nincs állam; a munkavégzés szükségletorientált, tervszerű és közvetlenül társadalmi, ezért megszűnt az árutermelés és a pénzközvetítés. Mandel értelmezése szerint a mai kapitalizmus elegendő gazdagsággal (anyagi és technikai fejlettséggel) rendelkezik egy így felfogott szocializmus létrejövéséhez. A lakosság döntő többségét (a munkaképesek mintegy kilencven százalékát) kitevő bérmunkások érdekeltek egy ilyen rendszerváltozásban. Ugyanakkor a tőkés érdekeket közvetlenül képviselő államhatalomnak mind ez ideig sikerült megakadályozni a társadalmon belüli antikapitalista törekvések eredményességét.

A nyugati világ bérmunkásainak – állapítja meg Mandel – természetes szövetségesei az új társadalmi mozgalmak és a harmadik világ népei. Velük együttműködve képesek arra, hogy az egész világgazdaság működését megbénítsák, és a saját szempontjaik szerint szervezzék újjá. A mikroelektronika módot ad a szükségletek számítógépes felmérésére és a társadalmi erőforrások számítógépes elosztására. A számítógépes adatfeldolgozás és informatika lehetőséget nyújt a gazdaság olyan átalakítására, amely egyidejűleg vezet tervszerű és demokratikus gazdálkodáshoz, továbbá a munkaidőnek mintegy húsz órára való csökkentéséhez.

Mandel úgy ítéli meg, hogy a fejlett nyugati országok gazdasági színvonalán semmi problémát nem jelent az alapszükségletek általános kielégítése. Ugyanakkor az egyének fölötti despotizmusnak minősíti, hogy munkaidejüket nem ők maguk határozzák meg szükségleteik függvényében hanem a külső, intézményes kötelezettségként jelenik meg számukra. Ezt a gyakorlatot megszüntetendő két lényegi változtatást tart szükségesnek. 1. Az állampolgárok a fogyasztói igényeknek szerezzenek elsőbbséget, és ezekhez igazítsák a termelést: az alapszükségletek szerveződéséről és a társadalmi erőforrások nemzeti méretű elosztásáról autonóm módon maguk a dolgozók döntsenek. Konkrétan: alulról építkező, a belső tagoltságot megőrző önkormányzat formájában, demokratikusan központosított szervezetként szabályozzák a gazdaság működését. 2. A társadalmi alapszükségletek rangjára nem emelkedő

személyes igényeik arányában vállaljanak többletmunkát.

Mandel választ keresve arra, hogy milyen úton történhet meg a fejlett tőkés országok gazdasági átmenete a szocializmusba, egy társadalomfilozófiai hipotézist körvonalaz. Nézete szerint ezen átmeneti korszak gazdálkodási rendszere két szektor létezését feltételezi: az alapszükségleteket kielégíteni hivatott és tervszerűen működő szocialista szektorét, valamint a nem alapvető javakat és szolgáltatásokat nyújtó piaci szektorét. Az előbbiben megrendelésre történik a termelés, és egyensúlyi helyzet jön létre kereslet és kínálat között. Nincs technikai akadály annak – írja –, hogy a társult termelőkké szerveződött és ebben a minőségben együttműködő bér munkások „minden termelő részére azonos feltételekkel felosszák az ésszerű szükségleteket kielégítő javak előállítására és szolgáltatások nyújtásához szükséges teljes munkaóra-mennyiséget”. A piaci szektorban viszont fennmarad a magánvállalkozás lehetősége.

A modern tőkés társadalmakhoz képest a létező szocializmus országai számára Mandel lényegesen kevesebb esélyt ad arra, hogy a közeljövőben valóban szocialista rendszer alakuljon ki bennük. Teszi ezt annak ellenére, hogy 1. posztkapitalista országoknak nevezi őket; 2. munkáshatalmat (jóllehet bürokratikus degenerált munkáshatalmat) vél bennük felfedezni; 3. a szocialista társadalom létrejöttéhez nem tartja szükségesnek a legfejlettebb tőkés rendszerek gazdasági utolérését és meghaladását. (A mai kapitalizmusban – hangsúlyozza – az egyén és a közösség fogyasztói szükségleti felett egyfajta diktatúra alakult ki: számos olyan szolgáltatást erőszakolnak rá az emberekre, illetve olyan vásárlásokra manipulálják őket, amely szolgáltatások és vásárlások nem az egyének személyes igényeiből, hanem a tőkés tömegtermelés profitigényéből fakadnak. Ezért a szocialista formáció a legfejlettebb tőkés országok jelenlegi termelési és fogyasztási mutatóinál alacsonyabb szinten is megvalósulhat.)

Érdekes álláspontot alakít ki Mandel a „létező szocializmussal” kapcsolatban. Ezek az országok – hangoztatja a IV. Internacionálé legtöbb képviselőjével egyetértésben – a szocializmusba való politikai átmenet időszakát élik: megtörtént a tőkés rendszer felszámolása és elkezdődött a szocialista viszonyok kialakítása, de ez a folyamat megtorpant. Bekövetkezett a munkáshatalom bürokratikus deformálódása, elfajulása: a tanácsmozgalom és a

dolgozói önkormányzat szerveit fokozatosan felszámolta, elsorvasztotta a politikai vezetés. Szerepkörüket olyan politikai és gazdasági bürokrácia vette át, amely a, munkások nevében, a lakosság érdekképviseletét kisajátítva gyakorolja a tényleges hatalmat, és a dolgozó néptömeget távol tartja a társadalmi és politikai döntésektől.

A vázolt összefüggés ellenére Mandel elutasítja azt a nézetet, hogy a társadalom fölött uralkodó pártbürokrácia külön osztályt alkot. Véleménye szerint itt nem egy osztállyal, hanem egy sajátos hatalmi kaszttal van dolgunk, amely átmenetileg képes a maga javára kihasználni az ország gazdasági és kulturális elmaradottságát. Az így keletkezett bürokratikus hatalomgyakorlásból és bürokratikus tervezésből fakadó deformációk megszüntetésére azonban nem alkalmas eljárás a piaci automatizmusok felélesztése. Ilyen kísérlet esetén a bürokratikus tervezés és a piacgazdaság negatívumai nem semlegesítik, nem kioltják, hanem tovább erősítik egymást. Ezt mutatja Jugoszlávia példája, ahol – úgymond – az árutermeléstől elválaszthatatlan spontaneitás, gazdaságilag irracionális mozzanatok valamint az egyes vállalatok monopolhelyzete következtében a munkásönigazgatásnak csak csökevényes formája jöhet létre. Mandel ismételten leszögezi: társadalmi önkormányzat és önszabályozó piac nem összeegyeztethető egymással. Vagy a profitelv és az értéktörvény irányítja a gazdálkodást, vagy a termelők és a fogyasztók közvetlen együttműködése.

Egy rövid előszóban valószínűleg nem igazán helyén való a vázolt nézetrendszerrel kapcsolatban kritikai észrevételeket tenni. A kép árnyalása érdekében azonban talán mégsem teljesen fölösleges megemlíteni két olyan kérdést, amelyben Mandel – számomra úgy tűnik – az általánosabb összefüggés kiemelése érdekében elhanyagolja a specifikálást: egyes részösszefüggések bemutatását.

1. Minden bizonnyal igaza van, amikor aláhúzza a polgári demokratikus berendezkedések hagyományosan tökéletes jellegét és a politikai államnak a kapitalista struktúrát konzerváló funkcióját. Ugyanakkor – mivel nála a profitlogika érvényesítése a rendszer működésének egészét magyarázó alapelv – kevésbé foglalkozik egy olyan jelenséggel, amely a mai kapitalizmusban korántsem elhanyagolható: azzal a viszonylagos autonómiával, amelyre a kormányzat, a politikai bürokrácia szert tett. Nevezetesen: a kormányzati hatalom bizonyos mértékig „szabadon lebegő” jellegével, aminek következtében az

állam nem egyszerűen a tőke logika „reflexeként”, megszemélyesüléseként tevékenykedik, hanem a politikai elit számos esetben a tőke rövid és hosszú távú érdekével szemben is képes saját partikuláris rétegérdekeit érvényesíteni.

2. Igaza van Mandelnek, amikor azokban a társadalmi kísérletekben, amelyek 1917 és 1945 után Kelet-Európában elkezdődtek, lehetőséget lát arra, hogy a kapitalizmust meghaladó rendszert hozzanak létre. De valószínűleg pontatlanul fogalmaz, amikor ezeket a társadalmakat posztkapitalistáknak nevezi, és a szocializmusba való politikai átmenetként értelmezi. Ezekben a megfogalmazásokban a pusztán lehetőség egyértelmű realitásként jelenik meg. Pedig ezekben a rendszerekben (legkorábbi időszakuktól eltérően) ma nem léteznek a társadalomszerveződésnek és a gazdálkodásnak olyan – a hagyományossal szemben – alternatív formái, amelyek kiteljesedése jelentené a szocialista formáció megvalósulását, jelenbeni expanziójuk pedig garantálná a szocializmushoz való kuzedést. Ezért egyelőre eldöntetlen, hogy a „létező szocializmus” országai prekapitalisták vagy posztkapitalisták: a szocializmusba vagy a kapitalizmusba történő átmenet időszakát élik.

Ernest Mandel a következő fontosabb könyveket írta.

Traité d'Économie Marxiste (A marxista gazdaságtan), La formation de la pensée économique de Karl Marx (Marx gazdasági nézeteinek alakulása), Le Troisième âge de capitalisme (A kapitalizmus agykora), La réponse socialiste au défi américain (Szocialista válasz az amerikai kihívásra), Contrôle ouvrier, conseils ouvriers et autogestion (Munkásellenőrzés, munkástanácsok és öngazgatás), Du fascisme, Trotsky, La bureaucratie, Introduction au marxisme (Bevezetés a marxizmusba), Critique de l'eurocommunisme (Az eurokommunizmus bírálata), La longue marche de la révolution (A forradalom hosszú útja).